

Ryktenes og sladderens pragmatikk

Steffen Borge

Associate Lecturer, University of Kent

E-post: steffenborge@yahoo.com

English abstract p. 77

I denne artikkelen introduserer jeg kort tilfellet med Bill Clinton som fikk spørsmål fra pressen om sitt forhold til Monica Lewinsky, før jeg presenterer en analyse av rykter og sladder. Jeg argumenterer for at noen typer rykter og sladders grunnlag ligger i mangel på åpenhet eller innsyn, mens det andre ganger er nok at noe bare nevnes for at rykter og sladder dannes. I siste del av artikkelen viser jeg at pressens spørsmål om Lewinsky må regnes som ubetimelige, hvor ubetimelige spørsmål forstås som spørsmål om det du ikke har noen rett til å forhøre deg om – og siden rykter og sladder kan genereres ved at noe blott nevnes (for eksempel ved å stille et ubetimelig spørsmål), argumenterer jeg for at det i slike tilfeller (som tilfellet med Clinton) er (moralsk) tillatelig å lyve.

Jeg har ikke hatt noe seksuelt forhold til den kvinnen

Bill Clinton hadde blitt anklaget av Paula Jones for seksuell trakassering, og under et avhør med Jones' advokater ble Clinton også spurt om sitt forhold til Monica Lewinsky. Clinton benektet at de to hadde hatt et forhold. Her er Clintons beskrivelse av episoden hvor Lewinskys navn første gang kom opp. «[U]nder avhøret forsøkte jeg å beskytte min familie og meg mot min egoistiske dumhet. Jeg mente at den fordreide definisjonen av 'seksuelt forhold' gjorde meg i

stand til det».¹ Clinton mente at han ikke løy under disse avhørene og at han derfor ikke kunne stilles for riksrett for å ha løyet under ed. Ifølge Clinton falt ikke Lewinsky og hans forhold inn under en bestemt definisjon av «seksuelt forhold», men han innrømmer i det minste i sin selvbiografi at hans svar ved denne anledningen var villedende.² I en artikkel i Washington Post 21. januar 1998 sprakk historien om at Clinton skulle hatt et forhold til Lewinsky. Fem dager senere, etter å ha gitt sin melding om riktets tilstand, svarte Clinton på pressens spørsmål om Lewinsky med at «jeg har ikke hatt noe

seksuelt forhold til den kvinnen, frøken Lewinsky». Clinton innrømmer ikke i sin selvbiografi at han ved denne anledningen løy, samtidig som det er verd å merke seg at han på dette punktet ikke hevder at han klarte å være villedende eller misvisende, uten å lyve. Det synes uansett åpenbart at han, i det minste ved denne anledningen, løy for de fremmøtte journalistene.

I denne artikkelen skal jeg argumentere for at Clinton slett ikke burde vært så defensiv. Han burde innrømmet løgn, i det minste den overfor pressen 26. januar 1998, og heller hevdet at dette var en legitim løgn. Jeg skal vise at hvis pressen eller andre stiller ubetimelige spørsmål som, med mindre de blir besvart med en løgn, vil generere sladder eller rykter som er det offentlige uvedkommende, så burde det være (moralisk) tilateligg å lyve (selv om en løgn i slike tilfeller ikke alltid garanterer at en unngår rykter eller sladder). Dette lærer oss noe om ryktenes og sladderens pragmatikk og hvorledes ubetimelige spørsmål kan brukes innen politikk og andre steder til å generere rykter eller sladder.

Om rykter og sladder

Hva er så forskjellen på rykter og sladder? Anthony Coady argumenterer for at sladder typisk sett er ansett som sant av dem som fremsetter den og at sladderens emner er private. Ryktesprederen, på den annen side, tror ikke nødvendigvis at det han sier er sant. Sladder er, ifølge Coady, oftest begrunnet eller belagt, mens rykter er løsere basert. Coady skriver

Sladder er vanligvis oppriktig ment, og kan være sant og det kan være vi vet at den er sann. Rykter kan være sanne og det

kan være at vi tror de er sanne, mens det grunnlaget som rettfærdiggjør uttalelser er svakt.³

Dessverre utelukker Coadys definisjon av sladder at sladder også kan bygge på spekulasjon. Betrakt følgende eksempel fra Laurence Thomas:

Austin: Jeg kan ikke tro at de gir henne Nobelprisen i fysikk. Må være fordi hun er kvinne.

Lee: Om sant skal sies har jeg tenkt det samme selv.⁴

Mens Thomas mener at dette «utvilsomt er sladder» hevder Coady at dette slett ikke er sladder, men «ondsinnnet spekulasjon».⁵ Dette er en bom fra Coadys side, og argumentet hans for hvorfor dette ikke er sladder er feilslått. Coady hevder at Thomas når sin konklusjon fordi Thomas tror at sladder må uttrykke negative følelser om sladderens emne, men at det ikke er nødvendig. Coady har rett i at en som sladder ikke nødvendigvis trenger å uttrykke negative følelser om det det sladder om, men det følger ikke fra denne observasjonen at en ikke kan ha negative følelser om det det sladder om. Det synes klart for meg at mye sladder uttrykker negative følelser. Folk sladder for eksempel ofte om oppførsel de misbilliger.

Mye sladder er også av en mer eller mindre spekulativ natur, selv om dette ikke er et essensielt aspekt eller nødvendig trekk ved sladder. Grunnen til at jeg ikke ønsker å kalle det et essensielt eller nødvendig trekk ved sladder er som følger: Hvis noen av naboene mine prater om mitt ølkonsum, fordi de faktisk har sett at jeg hver kveld setter til livs en kasse øl eller mer, så ville det ikke være spe-

kulasjoner. Mine naboer har tross alt sett meg. Likevel ville de fleste av oss kalle deres prat for sladder. Vi kunne kalle det ikke-spekulativ sladder. Dette ekskluderer dog ikke spekulasjon fra sladder. Hvis naboene mine derimot ikke har sett meg drikke mengder av øl hver kveld, men lagt merke til at jeg ofte ser sliten ut om morgenen (kanskje akkompagnert av tanker om min tvilsomme karakter, rufsete utseende, dårlige venner, etc.) og ut fra det trekker konklusjonen om at jeg nok er hard på flaska, så ville de fleste også kalle slikt prat for sladder. Det (fra mine naboers side) antatte faktumet det sladres om i dette siste eksempelet, mitt antatte høye alkoholkonsum, bygger utvilsomt på spekulasjon fra mine naboers side. Vi kan kalle dette for spekulativ sladder siden evidensen for det antatte faktumet er svakt. Dagligspråksforståelsen av sladder innbefatter spekulasjon, men gjør det ikke til en nødvendig bestanddel av sladder. Kanskje skillelinjen mellom sladder og rykter er at mens den førstnevnte kan bygge på mer eller mindre tynt epistemisk grunnlag og kan innbefatte spekulative elementer, så er rykter alltid tuftet på et mer eller mindre tynt epistemisk grunnlag, eller innbefatter spekulative elementer.⁶

Hva med emner i forhold til sladder og rykter? Er sladder alltid om det som er privat, mens rykter omhandler mer upersonlige ting? Rykter kan åpenbart omhandle private emner, og det er slett ikke entydig at sladder i sin natur må være om det private og privatsfæren. En rask googling av for eksempel ordet «stock market gossip» (børssladder) gir en god del treff. I et fornøydlig eksempel fra New York Times fra 1912 omtaler en artikkel sladder om en mulig sammenslåing av to jernbaneselskaper med ord som «giftermål», «peppermø», «medgift» og lignende.⁷

Sladderer her gjelder noe offentlig, hvorvidt to selskaper skal slåes sammen, samtidig som metaforbruken er hentet fra privatsfæren. Det er typisk at en i omtale av sladder som er fra andre områder enn privatsfæren for eksempel kvalifiserer det som børssladder og lignende. Kanskje dette indikerer at sladder som sådan er tettere knyttet til privatsfæren enn rykter. La det være som det er. Jeg skal i denne artikkelen hovedsakelig beskjefte meg med det jeg har kalt spekulativ sladder. I så henseende er ikke bare Thomas' eksempel et eksempel på sladder, enten en ønsker å kalle den ondsinnet eller ikke, eksempelet er også godt fordi det omhandler et emne som ofte åpner for spekulativ sladder. Legg merke til at det antatte faktumet det sladres om i Thomas' eksempel ikke er at en bestemt forsker har fått Nobelprisen i fysikk, det er en offentlig kjent sak som ikke åpner for sladder, men snarere årsaken til at denne har fått Nobelprisen i fysikk, hvilket er unndratt offentlighetens lys og således åpner for den type spekulativ sladder Thomas beskriver.

Austin og Lee i Thomas' eksempel sladrer om muligheten for at en kvinnelig forsker skal ha mottatt en forskerpris, Nobelprisen, ikke først og fremst fordi hun er en fremdragende forsker, men snarere fordi hun er en kvinnelig forsker. Kjønnskvotering slik det praktiseres de fleste steder jeg er kjent med, er som skapt for sladder.⁸ Hvorfor? I Norge, og andre land, er det et politisk krav om kjønnsutjevning på en rekke områder hvor ett av de to kjønnene er underrepresentert. Et slikt område er academia. Det er samtidig en praksis hos oss at en så å si aldri opplyser om at noen har fått en begunstigelse i academia, det vil si en stilling, en forskerpris, og lignende, som en konsekvens helt eller delvis av kjønnskvotering. Dermed ligger

alt til rette for sladder. Det skal foregå, og foregår, må vi tro, kjønnskvoltering i områder med stor kjønnskjevhet, og i de fleste områder i akademia er menn overrepresenterte. Det er derfor ikke urimelig å anta at noen kvinner er kjønnskvoltert inn i stillingene sine. Siden det så å si aldri blir opplyst om at en bestemt person er kjønnskvoltert til en bestemt stilling, så vil en kunne spekulere ved nesten enhver ansettelse av en kvinne i akademia om ikke nettopp den ansettelsen var et resultat av kjønnskvoltering.⁹ Vi kan sette opp sladderens dynamikk på en kvasi-formalistisk måte:

Premiss 1: Det foregår kjønnskvoltering i akademia

Premiss 2: Ingen kvinner blir omtalt eller nevnt som kjønnskvoltert til en stilling, forskerpris og lignende som er åpen for begge kjønn.¹⁰

Det følger fra sladderens dynamikk, eller logikk om en vil, at en ut fra P1 og P2 kan få:

Konklusjon: Enhver eller hvilken som helst kvinne i akademia er kjønnskvoltert.

Med andre ord, nesten alle ansettelser av kvinner til vitenskapelige stillinger i akademia kan medføre sladder om hvorvidt vedkommende var kjønnskvoltert eller ikke.¹¹

Grunnen til denne sladder er åpenbar.¹² Fordi kjønnskvoltering er anonymisert i akademia, som de fleste andre steder, kan en heller ikke bekrefte eller avkrefte om den ene eller den andre ansettelsen er et resultat av kjønnskvoltering eller ikke. Ikke bare er det slik at kjønnskvoltering er anonymisert, men det er også en sterk offentlig uvilje mot å skulle omtale noen som kjønnskvoltert.

Det er å regne for dårlig form. En får da følgende interessante diskrepans:

I: Det foregår kjønnskvoltering

II: Ingen bestemt person er kjønnskvoltert

I og II kan ikke være sanne samtidig. Er I sann, så er II usann, og *vice versa*. Dette er noe det tilsynelatende ikke er lov til å snakke om i norsk offentlighet. Vi later snarere som om både I og II er sanne. Jeg ville bli overrasket om en ikke fant, fra et historisk perspektiv, at der hvor et tema er belagt med offentlig taushet med trussel om represalier om tausheten skulle brytes, så blir det taushetsbelagte temaet gjenstand for sladder. Mangel på åpenhet, innsyn og bekreftelse legger grunnlaget for spekulativ sladder, og der hvor det kan sladres, sladres det som oftest.

Mye sladder innebærer åpenbart en viss grad av spekulasjon. Slik sladder er på ett eller annet nivå ubekreftet. For eksempel: Før Per-Kristian Foss gikk åpent ut i avisene med at han var homofil, kunne en sladre om Foss sin seksuelle legning. Nå som han har gått ut med dette, gir det ikke lenger mening å omtale slikt snakk som sladder. Men hvorfor er det i sistnevnte tilfelle ikke å regne som sladder? Tross alt hevdet jeg at mine naboer som snakker om mine drikkevaner, der hvor dette er noe de har observert, også engasjerer seg i sladder. Svaret må være at det som blir offentlig kjent som sant eller der hvor personen det omhandler selv stadfester denne informasjonen, så er det ikke lenger egnet som sladder. Sladder er ikke bare noe som hovedsakelig omhandler private anliggender, den omhandler også det som enten ikke er allment kjent eller bekrefte av den sladder omhandler. Typiske sla-

dreblader som *Se og Hør* selger ikke i bøtter og spann fordi de gir oss informasjon om det de fleste av oss allerede visste, det vil si det som er allment kjent som sant – snarere tvert imot. Bladet selger fordi det gir oss historier som kanskje er sanne eller som vi ikke visste var sanne, og som stort sett omtaler privatsfæren til personer vi bryr oss om å vite noe om. Det er her verd å merke seg at selv om vi kaller noe sladder for spekulativ, så betyr ikke det at en ikke har grunner til å tro at det en sier er sant. Hvis det var sånn, ville det være snakk om ren gjetning. Sladder har mye av sin sprengkraft fra det faktum at den kan være, og noen ganger er, sann.

Hvor ofte har du hørt noen påberope seg ansvaret for å være kilden til sladder og rykter? Ryktesprederen eller sladrekjerringa har ikke noe godt navn.¹³ Jeg tror ikke at det er tilfeldig at få eller ingen titulere seg selv som ryktespreder eller sladrekjerring. Selv om mange av oss har deltatt i samtaler som uten tvil kvalifiserer som sladder, vil de fleste av oss ha oss frabedt å bli sett på som ryktemakere eller sladrekjerringer. En grunn til dette kan være at en har en slags anerkjennelse av at en ved å sladre stikker nesa si oppi ting en ikke har noe med.¹⁴ En kunne trekke dette lenger og si at for å skulle regnes som sladder må sladdereren omhandle noe som den det snakkes om ikke ville like at det ble snakket om. Hvis jeg forteller deg at det går veldig bra med Hansen nå om dagen, ville en ikke omtale det som sladder, men hvis jeg forteller deg at det går dårlig og legger til hvorfor det går dårlig, så synes det som om vi sladrer om Hansen. Rykter kan være verdinøytrale og en kan godt snakke om et rykte hvor det som omtales er ubetinget positivt for den det omhandler, og som den det omhandler ikke ville ha noe imot at

det snakkes om. I motsetning til det Coady tror, synes det for meg som om sladder typisk sett er av mer negativ eller fordømmende art enn rykter trenger å være. En test på hvorvidt ens samtale teller som sladder ville i så fall være om en kunne ville at den en snakker om hadde hørt det en sier. Legg merke til at jeg her knytter det negative aspektet ved sladder opp til hvordan den det snakkes om ville reagert på samtalen, og da synes det nærliggende å tro at de fleste av oss ville reagert negativt på at andre omtalte ting vi anså som tilhørende vår private sfære. Samtidig kan også ikke-private temaer, slik som kjønnskvolter, frembringe negative reaksjoner hos den samtalen omhandler.¹⁵

En annen grunn til vårt tvisyn på sladder, det at vi ikke helt vil være bekjent av å sladre, er helt sikkert den spekulative sladderens og ryktenes epistemiske status. Det hefter en usikkerhet ved sladderens sannhetsgehalt. En kunne hevde at denne usikkerheten gjør at en ikke kan ha kunnskap om det sladdereren omhandler.¹⁶ En kan parere mye sladder og rykter med bemerkninger som «det der veit du ikke». En trend i dagens filosofi er å hevde at en ikke bør påstå, hevde eller uttale seg om det en ikke samtidig har kunnskap om. Kunnskap, sies det, er normen for påstander, hevdelser eller uttalelser.¹⁷ Hvis dette er riktig, eller om normen er at en i det minste må kunne anføre gode grunner for hvorfor en tror noe er sant før en påstår det, så er det ikke rart at ryktesprederen og sladrekjerringa blir sett ned på. Ryktesprederen og sladrekjerringa bryter isåfall en uskreven regel for kommunikasjon; ikke si noe du ikke vet eller har god grunn til å tro at er sant.¹⁸ Det synes klart for meg at språkbrukere, i det minste implisitt, anerkjenner et slikt prinsipp.

Det finnes, på den andre siden, effektive måter å spre sladder og rykter på som garanterer seg mot en slik type kritikk om å ikke si noe du ikke samtidig vet eller har god grunn til å tro. En måte å spre sladder på uten å bli holdt direkte ansvarlig for sladderens innhold er å bruke indirekte tale.¹⁹ La oss si at en ønsker å viderebringe et rykte eller sladder om at Hansen har vært utro mot sin kone. En kunne gjøre det ved å si «Hansen har vært utro», eller om en ønsker å modifisere seg, «Jeg tror Hansen har vært utro». Hvis en gjør det på denne måten, forplikter en seg samtidig på å kunne underbygge sin påstand. Jevnfør prinsippet om at en må vite eller ha gode grunner til å tro at det en hevder er sant. Kanskje har en sett Hansen snike seg ut av sitt hjem på tidspunkter hvor han burde holdt sengen, eller sett Hansen i selskap med lettkleddede damer som ikke er hans kone. Hvis en derimot ønsker å unngå å være forpliktet på etterrettelighet, enten fordi en ikke har gode grunner eller ikke ønsker å oppgi sin evidens for hvorfor en mener at Hansen har vært utro, sier en heller «Jeg har hørt at Hansen har vært utro» eller kanskje «Det går et rykte om at Hansen har vært utro», og ikke minst «Det har kommet meg for øre at Hansen har vært utro». Dette kalles indirekte tale. Det en gjør ved indirekte tale er å rapportere hva andre har sagt, uten selv å si det. Hva vil det så innebære? Hvis jeg forteller deg at «Per sa at Hansen har vært utro», så har ikke jeg sagt at Hansen har vært utro, jeg har bare fortalt deg hva Per sa. Alt jeg kan holdes ansvarlig for er at jeg må ha belegg for å hevde at Per sa at Hansen har vært utro, mens det eventuelt er Per som må holdes ansvarlig for påstanden om at Hansen har vært utro. På denne måten kan en henlede en tilhørers oppmerksomhet mot et tankeinnhold, det at

Hansen har vært utro, uten samtidig å bli holdt ansvarlig for å ha hevdet at dette er sant. Faren med å henvise til en bestemt person er selvfølgelig at dette kan etterprøves. Sa Per virkelig det vi tillegger han? Derfor er indirekte tale enda mer effektivt som et middel til å spre sladder og rykter hvis en ikke henviser til en navngitt opphavsmann. Det er neppe tilfeldig at vi har de forskjellige talemåtene som er gjengitt ovenfor, hvor opphavsmannen vitterlig forblir anonym.

Men hvis det ofte er slik at sladder og rykter bibringes ved indirekte tale og at den du hører sladder fra dermed unngår å forplikte seg på sladderens sannhetsgehalt, hvordan kan det da ha seg at slikt snakk ofte blir trodd? Svaret er enkelt. På generelt grunnlag kan vi si at mennesker stort sett ukritisk tror på det de blir fortalt. Både redaksjonen av dette tidsskriftet og du, min leser, tror at dette er skrevet av Steffen Borge, men ingen av dere har tatt noen seriøse steg for å få dette videre bekreftet, og ikke kommer dere til å gjøre det heller. Vi tror det vi blir fortalt, med mindre vi har blitt gitt spesiell grunn til å ikke tro eller mistro det vi blir fortalt. En rekke filosofer har til og med insistert på at denne typen tillit til at folk snakker sant er en transcendentale betingelse for språk og kommunikasjon.²⁰ Det er uansett et utbetvilelig psykologisk faktum, enten det er grunnet i vår menneskenatur eller er et produkt av en historisk utvikling, at vi stort sett tar det folk sier for god fisk. Vi er i grunnen svært tillitsfulle vesener, og mye av vår eksistens og væremåte er bygget på tillit.²¹ Men i tilfellene med sladder er det jo ofte ingen som er villig til å stå inne for sladderens innhold. Vil ikke dette svekke sladderens kraft og gjøre at vi har mindre tillit til den? En skulle tro at det var tilfellet. På den annen side er det slik at vi har en tendens til

å tenke at selv sladder og rykter ofte har en eller annet rot i virkeligheten. La oss kalle dette ingen-røyk-uten-ild prinsippet. Det virker opplagt på meg at et slikt prinsipp ofte er virksomt når det kommer til det å tro på sladder og rykter. Det at vi generelt sett er tillitsfulle vesener, sammen med vår tilbøyelighet til å tro på ingen-røyk-uten-ild-prinsippet, gjør at mange av oss tar en god del sladder og rykter mer seriøst enn vi kanskje er villig til å innrømme.²²

Om tilfellet Bill Clinton

Clinton fikk altså spørsmål om sitt forhold til Monica Lewinsky av Paula Jones' advokat og senere av den amerikanske pressen. Jeg omtalte det som ubetimelige spørsmål, men hva er egentlig ubetimelige spørsmål og hva er deres forhold til sladder? Det er lett å finne eksempler på ubetimelige spørsmål. Ubetimelige spørsmål er spørsmål som omhandler temaer som spørsmålsstilleren ikke har noe med. Typisk sett vil ubetimelige spørsmål ofte omhandle personlige ting og sensitive opplysninger som seksuelle preferanser, politisk overbevisning, livsførsel, familiære forhold og lignende. Det er for eksempel ikke lov for en arbeidsgiver å stille spørsmål vedrørende arbeidssøkeres seksuelle legning, politiske overbevisning og lignende, med mindre dette er regnet som relevant for jobben (se Arbeidsmiljøloven § 55A). Slike spørsmål vil i de fleste tilfeller regnes som ubetimelige spørsmål. Hvorvidt et spørsmål er ubetimelig eller ikke avhenger selvfølgelig av det forhold eller relasjon spørsmålsstilleren har til den som blir spurt. Mens mine studenter ikke kan spørre meg om hvor jeg tilbrakte forrige natt, fordi de ikke har det rette forhold eller relasjon til

meg, så kan min kone definitivt spørre meg om det samme. Stiller studentene mine meg et slikt spørsmål, er det altså å regne som et ubetimelig spørsmål, mens det samme spørsmålet er betimelig hvis min kone stiller det. På lignende vis kan en argumentere for at de amerikanske journalistenes spørsmål om Monica Lewinsky var ubetimelige, mens Hillary Clinton definitivt var i sin rett til å spørre om det samme.

Var så de offentlige spørsmålene til Clinton om Lewinsky ubetimelige? Clinton selv oppfatter det slik. I sin selvbiografi omtaler han disse spørsmålene som «stilt med ond vilje», og som vi skal se er dette ikke en dårlig beskrivelse.²³ For å se hvorfor, må vi først tillate oss en talehandlingsteoretisk analyse av hva det vil si å stille et spørsmål. John Searle lærer oss at noe er et spørsmål hvis følgende betingelser er oppfylt i forhold til spørsmålsstilleren:

1. Spørsmålsstilleren vet ikke selv svaret på sitt spørsmål (med unntak av eksamensspørsmål og lignende).
2. Det er ikke åpenbart for spørsmålsstiller og den som blir spurt at sistnevnte kommer til å tilveiebringe den informasjonen det spørres om uavhengig av det stilte spørsmålet.
3. Spørsmålsstilleren ønsker å få et svar.

Searles analyse fanger ikke opp forskjellen på betimelige og ubetimelige spørsmål, og vi må derfor legge til en fjerde betingelse:

4. Spørsmålsstilleren står i det rette forhold til den som spørres vedrørende det det spørres om.²⁴

Spørsmål regnes som forsøk på å få informasjon fra den du spør.²⁵ En ting en lærer av denne analysen er for eksempel hvorfor såkalte retoriske spørsmål slett ikke er å regne som spørsmål. Retoriske spørsmål oppfyller verken betingelse 1 eller 3. De er mer å regne som en måte å si noe, det vil si hevde noe, ved bruk av spørsmålsformen, enn forsøk på å få informasjon.²⁶ Ubetimelige spørsmål, på den andre siden, er å regne som spørsmål, så hvorfor bør betingelse 4 inn i vår analyse av spørsmål?

Betingelse 4 er å regne som en forberedende betingelse for spørsmål og kan best sammenlignes med den forberedende betingelsen for påstander, hevdelser eller uttalelser om at en ikke bør påstå, hevde eller uttale seg om det en ikke samtidig vet eller har gode grunner for å tro er sant. Hvis en språkbruker *S* hevder at *p*, men hvor dette er ren gjetning, så har *S* likevel påstått eller hevdet at *p*, samtidig som *S* har brutt en forberedende betingelse for påstander eller hevdelser. En kunne irettesette *S* i et slikt tilfelle med å si «Det der veit du ikke» eller «Det der har du ikke grunnlag for å si». Parallelt kan vi si at en spørsmålsstiller som stiller et spørsmål uten å oppfylle betingelse 4, har stilt et spørsmål samtidig som vedkommende har brutt en forberedende betingelse for å stille spørsmål. Vi kan irettesette en spørsmålsstiller som ikke oppfyller betingelse 4 med å si «Det der har du ikke noe med». En spørsmålsstiller kan i et slikt scenario likevel ha oppnådd det han ønsker, hvis det ikke var et svar han først og fremst var ute etter ved å stille det ubetimelige spørsmålet, men snarere å bringe et tema på banen ved å henlede andre tilhøreres tanker mot et mulig saksforhold. Spørsmålet blir da hvorledes en skal forholde seg til slike ubetimelige spørsmål.

Hvis en er enig i at det finnes ubetimelige spørsmål, må en også akseptere at enhver ikke har rett til å vite alt om oss til enhver tid. Vi har, i de fleste tilfeller, rett til å hegne om, i det minste deler av, vårt privatliv. Vi er derfor ikke forpliktet til å svare på ethvert spørsmål som eventuelt stilles oss. Det er ikke slik at en bør svare på ethvert spørsmål som stilles en. La oss kalle dette prinsippet om retten til privatliv (RP).²⁷ Hva som faller inn under RP til enhver anledning er kontekstuel bestemt. En kan tenke seg at til og med den til enhver tid sittende amerikanske presidenten har en rett til privatliv. Clinton synes å være av den oppfatning. Clinton skriver, for eksempel, anerkjennende om en politisk motstander fordi vedkommende mente at «myndighetene burde holde seg unna folks privatliv», og han mente også at politisk kamp skulle dreie seg om ideer, ikke personangrep.²⁸ Kunne da ikke Clinton på spørsmål fra pressen om Monica Lewinsky hevdet sin rett til privatliv og nektet å besvare spørsmålet? Åpenbart. Ville det ha hjulpet ham i å hegne om sitt privatliv? Ikke i det hele tatt. La oss se på hvorfor.

Situasjonen Clinton befant seg i var at han ble etterforsket for de økonomiske omstendighetene rundt den såkalte Whitewater-saken av den uavhengige spesialetterforskeren Kenneth Starr. Starr fant ingen nevneverdige økonomisk klanderverdige forhold og utvidet etter hvert sine undersøkelser til også å gjelde Clintons privatliv.²⁹ Paula Jones' advokater stod i forbindelse med Starr da de brakte opp Monica Lewinskys navn. Alt tyder på at Starr var ute etter å skade Clintons omdømme, og en måte å gjøre dette på var å få Jones' advokater til å stille et ubetimelig spørsmål for siden å lekke både spørsmål og svar til pressen.³⁰ La oss se det fra Clintons side. Hvis spørsmålet var

ubetimelig, så har Clinton en rett til å nekte å svare. Men hva ville skjedd hvis Clinton hadde håndhevd denne retten? En mulighet er selvfølgelig at de fleste ville respektert dette og ikke tenkt mer på saken. Men det er ikke veldig sannsynlig. Fordi vi vanligvis er samarbeidsvillige samtalepartnere, legger vi merke til det når noen nekter å samarbeide. Det å nekte å svare på et spørsmål er et brudd på det Paul Grice i sin tid kalte samarbeidsprinsippet for samtaler.³¹ Vi er stort sett samarbeidsvillige, med mindre vi har spesiell grunn til å ikke være det. I Clintons situasjon er det lett for en som hører at Clinton nekter å svare på et spørsmål å fokusere, ikke på det faktum at spørsmålet var ubetimelig, men snarere på hvilke grunner Clinton kan ha, utover det å ha hevdet sin rett til privatliv, for å nekte å svare. En tilhører kan da tenke som følger:

Clinton kunne svart på spørsmålet om hans forhold til Monica Lewinsky ved enten å bekrefte eller benekte at han har hatt et seksuelt forhold til henne. Isteden velger Clinton å avstå fra å svare. Clinton er isåfall ikke en samarbeidsvillig samtalepartner. Selvsagt kan Clinton hevde at spørsmålet er ubetimelig. Likevel, det ligger nok noe mer bak det at han nekter å svare – jevnfør ingen-røyk-uten-ild-prinsippet. Hadde han ikke hatt et forhold til denne kvinnen, kunne han jo bare sagt det og fått denne saken ut av verden. Han må ha andre grunner enn bare det å hevde sin rett til et privatliv. Den mest sannsynlige grunnen til at Clinton ikke er samarbeidsvillig er at han hadde et seksuelt forhold til Monica Lewinsky.

Jeg tror ikke folk, meg inkludert, som tenker på en slik måte er seg bevisst dette, men jeg tror likevel det over er en sann, dog om-

trentlig, beskrivelse av hvordan folk tenker. Folk vet også, igjen implisitt, folk heri inkludert Clinton, at folk tenker slik. Clinton står da ovenfor følgende trilemma:

1. Å svare sannferdig og la offentligheten få innsyn i det de ikke har rett til å få innsyn i. Det vil si, det han i henhold til RP har rett til å holde utenfor det offentlige; at han har hatt et seksuelt forhold til Monica Lewinsky.

2. Å håndheve sin rett til å avstå fra å svare på et ubetimelig spørsmål, vel vitende om at brorparten/mange nok/de fleste vil trekke en sann konklusjon om det han i henhold til RP har rett til å holde utenfor det offentlige; at han har hatt et seksuelt forhold til Monica Lewinsky. Dette vil mest sannsynlig medføre rykter og sladder om Clintons forhold til Lewinsky.

3. Å lyve overfor pressen og benekte at han har hatt et seksuelt forhold til Monica Lewinsky og samtidig sette seg selv i en posisjon hvor han kan bli avslørt som en løgner, noe som vil ha negative konsekvenser for hans videre karriere som president.

Med mindre en innrømmer en rett til å lyve under visse omstendigheter, slik som situasjonen over, vil retten til å verne sitt privatliv være illusorisk. I visse kontekster vil et ubetimelig spørsmål utlevere den informasjonen en har rett til å verne om, med mindre en lyver. Uten retten til å lyve i møte med trilemmaer som det Bill Clinton ble stilt ovenfor, blir RP lite annet enn en tom frase.

Samtidig viser denne analysen at ubetimelige spørsmål kan være et mektig politisk redskap, som, på samme måte som indirekte tale, kan bringe rykter og sladder på banen

uten at opphavsmannen så lett kan holdes ansvarlig. Tilfellet Clinton viser også at selv om en benytter seg av sin rett til å lyve, så er det ikke sikkert at en får bukt med ryktene eller sladder. Tross alt ble ikke Lewinsky-saken lagt død selv etter Clintons løgn om at han ikke hadde hatt noe seksuelt forhold til

den kvinnen, frøken Lewinsky. Det viser hvor hardnakket prinsippet om ingen-røyk-uten-ild sitter i oss, og at i visse kontekster kan ubetimelige spørsmål som en kilde til rykter og sladder være nærmest umulig å verne seg mot.³²

Notetittel

- 1 Clinton, Bill: *Mitt liv*. Oversatt av Carsten Carlsen, Trondheim: N.W. Damm & Søn 2004, s. 752.
- 2 Ibid. s. 779. Clintons sans for semantiske krumspring er viden kjent og nådde kanskje sitt høydepunkt da han passet på å bruke presensform idet intervjuer Jim Lehrer spurte om Lewinsky. Clinton sa at «det er ikke noe upassende forhold» noe som ifølge Clinton var sant. Tross alt hadde forholdet mellom Lewinsky og Clinton opphørt lenge før intervjuet ble foretatt, og da er det ikke noe upassende forhold mellom Lewinsky og Clinton, snarere hadde det vært det. I sin selvbiografi innrømmer Clinton også her kun at han var villedende (Ibid. s. 753). Det er ikke plass i denne artikkelen til å gå inn på noen kritikk av Clinton på dette punktet, annet enn å si at hans syn synes å bygge på en misforstått forståelse av språkbruk. Løgn og løgnaktighet har ikke bare å gjøre med de ordene du ytrer, men også med hvordan du kan forvente at de ordene du ytrer virker på eller blir mottatt av dine tilhørere.
- 3 Coady, C. Anthony J.: «Pathologies of Testimony». I Jennifer Lackey og Ernest Sosa (red), *The Epistemology of Testimony*. Oxford: Clarendon Press, 2006, s. 253, min oversettelse.
- 4 Thomas, Laurence: «The Logic of Gossip». I Goodman, Robert F. og Ben-Ze'ev, Aaron (red), *Good Gossip*. Lawrence, Kan.: University Press of Kansas 1994, s. 47, min oversettelse.
- 5 Thomas 1994, s. 254, min oversettelse; Coady 2006, s. 254, min oversettelse.
- 6 I forhold til rykter er jeg på linje med en tidlig formulering av psykologene Allport og Postman. Allport, Gordon W. og Postman, Leo: *The Psychology of Rumor* [1947]. New York: Russell and Russell 1965, s. ix. De som ønsker å gå lengre tilbake i historien kan konsultere Hunters fine artikkel. Hunter, Virginia: «Gossip and the Politics of Reputation in Classical Athens». *Phoenix*, vol. 44, no. 4, 1990, ss. 299–325.
- 7 «Topics in Wall Street», *New York Times* 1912, 15 februar, s. 14.
- 8 Det kompliserer selvfølgelig bildet at det finnes forskjellig typer kjønnskvoltering. Jeg skal i denne artikkelen se bort fra denne komplikasjonen.
- 9 Unntaket er selvfølgelig de tilfellene hvor den kvinnen som ansettes er så åpenbart mye bedre kvalifisert enn de andre søkerne at det ikke er rom for spekulasjon.
- 10 Stillinger, forskningspriser etc. som er øremerket for et av kjønnene åpner selvfølgelig ikke for denne typen spekulativ sladder.
- 11 Det ligger her ingen verdivurdering av kjønnskvoltering som redskap for kjønnsutjevning, kun en beskrivelse av noen av de mekanismene som settes i sving på grunnlag av fenomenet med kjønnskvoltering, slik det praktiseres i Norge og andre land. Jeg kan se argumenter både for og imot å skulle opprettholde dette som et område vi ikke snakker høyt om. Jeg overlater til andre å vurdere de eventuelle normative aspektene ved en slik praksis i forhold til andre alternative praksiser.
- 12 Dette sier ikke noe om hvor utbredt dette fenomenet er. Det er et empirisk spørsmål som må besvares av samfunnsvitenskapene.
- 13 Menn kan også være sladrekkjerringer. Det finnes ikke et godt kjønnsnøytralt ord på norsk for en som engasjerer seg i sladder (legg merke til at bruken av ordet «sladrehank» er en barnlig måte å snakke om en angiver, tyster eller informant). Vi har selvfølgelig ordet «ryktemaker», men siden det åpenbart er knyttet opp til rykter, og jeg her opererer med en (om ikke helt klar) distinksjon mellom rykter og sladder, vil jeg i det som følger fortsette å bruke dette ordet. Thomas Hylland

Eriksen omtaler begrepet «sladder» som «et grunnleggende kjønnnet begrep». Eriksen, Thomas Hylland: «Om plaprende kvinnfolk og språkets opprinnelse». *Arr*, Nr. 3, 2008, ss. 43–49. Eriksen har sikkert rett i at sladder tradisjonelt sett har vært forbundet med kvinner. Dette betyr selvfølgelig ikke at menn ikke også kan fare med sladder.

- 14 Vi kan her se en forbindelse mellom sladder og ubetimelige spørsmål, da det siste ofte er spørsmål om ting spørsmålsstillere ikke har noe med, hvilket ofte vil si temaer fra privatsfæren.
- 15 Thomas Hylland Eriksen forstår sladder som «relasjonell og individfokustert» (Ibid. s. 43), mens rykter også kan omfatte saksforhold som ikke har med hva folk har gjort, tenkt og lignende. Eriksen hevder med rette at noe som begynner som sladder kan ende opp som et rykte, i alle fall hvis vi forstår dette som at snakk som begynner i det små mellom noen få personer kan ende opp som et rykte når dette snakket får stor nok utbredelse. Dessverre er dette ikke Eriksens forståelse. Eriksen skriver at «[r]ykter kan nok begynne som sladder, men skifter karakter når flere begynner å spre dem samtidig» (Ibid. s. 43). Som nevnt er «sladder [...] relasjonell og individfokustert», mens «[r]ykter skiller seg kanskje fra sladder primært ved at de er kollektive representasjoner, de blir derfor mindre stigmatiserende forsåvidt som de ikke er knyttet til en person» (Ibid. s. 43). Problemet med dette definisjonsforsøket er at det ikke forteller oss hva som er forskjellen på sladder som omtaler noe en person har gjort eller er, og et rykte om det samme saksforholdet. Hvis mine naboers sladder om at jeg er alkoholiker sprer seg til å bli et rykte om at jeg er alkoholiker, så er det ryktet minst like stigmatiserende som sladder var. Den eneste forskjellen i karakter jeg kan se, er utbredelsen, men det er åpenbart ikke hva Eriksen er ute etter. Problemet med Eriksens forståelse av sladder er at han identifiserer sladder med fatisk (phatic) kommunikasjon. Det vil si fatisk kommunikasjon slik det ble forstått av Bronislaw Malinowski (Malinowski, Bronislaw: *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge & Kegan Paul 1922; Malinowski, Bronislaw: «The Problem of Meaning in Primitive Languages». I Odgen, C.K. & Richards, I.A. (red) *The Meaning of Meaning* [1922], Supplement I. London: Kegan Paul 1936), ikke John Austins begrep om fatiske handlinger (Austin, John L.: *How To Do Things With Words* (2nd ed.). Oxford:

Oxford University Press 1975, s. 92). En slik identifikasjon er misforstått. Malinowski forstår fatisk kommunikasjon som «free, aimless social intercourse» og eksempler på dette ville være «inquiries about health, comments on the weather» (Malinowski 1936, s. 313). De frasene vi bruker når vi hilser på hverandre og sier farvel er typiske eksempler på fatisk kommunikasjon. Funksjonen til fatisk kommunikasjon er ikke å utveksle informasjon, men «serves to establish bonds of personal union between people brought together by the mere need of companionship and does not serve any purpose of communicating ideas» (Malinowski 1936, s. 316). Noen har hevdet at målet med fatisk kommunikasjon er å unngå stillhet, det vil si pauser i samtalen. En holder med andre ord samtalen i gang med tomt snakk (Drazdauskiene, Maria-Liudvika: «Aspects of Interpersonality in English». *Grazer Linguistische Monographien* 10, 1995, ss. 41–45, Jakobson, Roman: «Linguistics and Poetics» i Thomas A. Sebeok (red.) *Style in Language*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press 1960, Marcus, Solomon: «Diplomatic Communication». *Revue Romaine de Linguistique* 26, 1981, ss. 25–35 og Tannen, Deborah: «The Pragmatics of Cross-Cultural Communication». *Applied Linguistics* 5, ss. 188–195, 1984). Det viktige ved fatisk snakk er ikke hva som blir sagt, men at noe blir sagt. Standardforståelsen av fatisk kommunikasjon er at den er innholdslos, i betydning av at fatisk kommunikasjon ikke overbringer noe betydningsinnhold, eller inneholder informasjon. Eriksen beskriver fatisk kommunikasjon som «løst snakk» (s. 43) og som «sladder og småprat» (s. 46). Et annet forslag til et norsk ord for en type fatisk kommunikasjon ville være «å sludre». Eriksen har rett når han påpeker at «[s]ladder [...] skaper intimitet og er viktig i inkluderingsprosessen og ekskluderingsprosessen» (Ibid. s. 44, min utheving) og at «den er et kraftfullt middel til å inkludere og ekskludere» (Ibid. s. 46, min utheving). Men hvordan kan slikt tomt snakk være ekskluderende? Det å ikke hilse på noen vil le fungere ekskluderende på denne måten. Men fungerer ekskluderende sladder ekskluderende fordi den det sladres om ikke selv får delta i samtalen? Eller er det heller slik at ekskluderende sladder fungerer ekskluderende, på grunn av det påståtte saksforhold som kommuniseres ved å sladre? Negativ sladder kan, i visse tilfeller, ha store negative konsekvenser for den sladderens omhandler, særlig hvis sladderens utvikler seg til

rykter og det er ikke mulig å forklare eller forstå det, hvis negativt sladder er som å la være å hilse på noen. I forbindelse med sladder er det åpenbart mange ganger ikke bare det at det blir sagt noe som er viktig, men også hva som blir sagt. Hvis dette er riktig, er det misforstått å identifisere sladder med fatisk kommunikasjon. Hvis en for eksempel ser på en studie av historiker Rune Blix Hagen, hvor den det sladres om til slutt ender opp med å bli torturert og brent som en følge av det som startet som sladder (Hagen, Rune Blix: ««Fiolmæle – Det er en der taler for meget»: Sladder, rykter og andre talehandlinger i trolldomsprosesser». *Arr*, Nr. 3, 2008, ss. 25–37), så synes det klart at det er mer ved sladder enn det som fanges opp av begrepet om fatisk kommunikasjon. Her må det være snakk om mer enn innholdsløst, tomt snakk. Det synes feil å kalle sladder for «tomt prat» slik Eriksen gjør (s. 49), om vi forstår «tomt prat» som innholdsløs fatisk kommunikasjon, når sladder kan få slike konsekvenser som dem Hagen beskriver. Det som derimot synes riktig og uproblematisk er å si at det kan være et fatisk aspekt ved mye sladding.

- 16 Descartes ville helt sikkert motsatt seg tanken om at en kunne få kunnskap ved å lytte til sladder. Tross alt er det ikke vanskelig å tenke seg at sladder er usann, uten å bringe inn Descartes' demon. Se Descartes, René: *Meditations on First Philosophy*, 1641, oversatt av John Cottingham. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. Mange filosofer etter Descartes har et mer positivt syn på muligheten av å få kunnskap gjennom vitnemål (på engelsk «testimony»). Se for eksempel Hume, David: *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 1748, gjenoptrykt L.A. Selby-Bigge (red.), *Hume's Enquiries*, Oxford, Clarendon Press, 1989, ss. 111–113, Burge, Tyler: «Content Preservation». *The Philosophical Review*, 102, 1993, ss. 457–88, Coady, C. Anthony J.: *Testimony*. Oxford, Clarendon Press, 1992 og Lackey, Jennifer: *Learning from Words: Testimony as a Source of Knowledge*, Oxford, Oxford University Press, 2008. Se også min egen Borge, Steffen: «The Word of Others», *Journal of Applied Logic*, 1, 2003, ss. 107–118 i forhold til det en kan vite på grunnlag av det en blir fortalt.
- 17 «Knowledge is the rule of assertion». Se Williamson, Timothy: *Knowledge and Its Limits*, Oxford, Oxford University Press, 2000 kap. 2, Fantl, Jeremy and Matthew McGrath: «Evidence, Pragmatics, and Justification». *Philosophical Review*, vol. 111, 2002, ss. 67–94, Hawthorne, John (2004), *Knowledge and Lotteries*. Oxford: Oxford University Press og Stanley, Jason (2005), *Knowledge and Practical Interests*. Oxford: Clarendon Press. Jeg har kritisert de to sistnevnte filosofers epistemologi, deriblant teorien om at kunnskap er normen for påstander, i Borge, Steffen: «Review of *Knowledge and Lotteries* by John Hawthorne». *Disputatio*, vol. 1, no. 20, 2006, ss. 361–368 og Borge, Steffen: «Stanley on the Knowledge-Relation». *Sats – Nordic Journal of Philosophy*. vol. 9, no. 1, 2008, ss. 109–124.
- 18 Se Grice, Herbert Paul: «Logic and Conversation» [1975], gjenoptrykt i Grice, Herbert Paul: *Studies in the Way of Words*. Cambridge: MA, Harvard University Press 1991, s. 27 og hans kvalitetsmaksimer for samtaler.
- 19 Det at det finnes en slik teknikk for å omgå prinsippet om å ikke si noe du ikke vet eller har god grunn til å tro, tar jeg som en indikasjon på at et slikt prinsipp er operativt.
- 20 Se, for eksempel, Lewis, David (1975). «Language and Language» I Gunderson, K. (red.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. VII. Minnesota: University of Minnesota Press 1975.
- 21 Se Luhmann, Niklas: *Trust and Power*. New York: Wiley 1979 og Coleman, James: *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA.: Harvard University Press 1990. Det er de siste årene blitt skrevet mye om fenomenet tillit innenfor en rekke områder, se eksempel Arrow, Kenneth: «Gifts and Exchanges». I: *Philosophy & Public Affairs*, 1, 1972, ss. 343–362, Knack, Stephen. & Philip Keefer: «Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation», *Quarterly Journal of Economics*, 112, 1997, pp. 1251–1288, og Zak, Paul J. og Stephen Knack: «Trust and Growth». *Economic Journal*, 111, 2001, ss. 295–321. De av leserne som er interessert i den fysiologiske basisen for tillit kan for eksempel konsultere Damasio, Antonio: «Human Behaviour: Brain Trust», *Nature* 435, 2005, ss. 571–572 og Kosfeld, Michael, Markus Heinrichs, Paul J. Zak, Urs Fischbacher og Ernst Fehr: «Oxytocin Increases Trust in Humans», *Nature* 435, 2005, ss. 673–676.
- 22 Hvis vi samtidig legger til at det er lett (eller lettere) å tro på sladder og rykter som passer inn i ens foretrukne forståelse av verden, så har vi en eksplosiv blanding. Hvorledes? La oss gå tilbake til eksempelet med kjønnskvalifisering. La oss si at den

- kvinnelige filosofen A har fått en stilling som også jeg har søkt på. Det er lettere for meg (og kanskje mer sannsynlig at jeg kommer til) å tro på sladder om at A fikk en stillingen som en konsekvens av kjønnsvotering, når jeg også søkte stillingen, men ikke fikk den, enn ellers. Fordi jeg gjerne vil tro at A ikke fikk stillingen fordi hun faktisk er en bedre filosof enn meg, men snarere fordi hun er kvinne, er det lett å falle for fristelsen til å tro at slik sladder er sann. Jeg vil ikke gå så langt som å kalle noe slikt for et selvbedrag fra min side (jeg har i Borge, Steffen: «The Myth of Self-Deception», *The Southern Journal of Philosophy*, vol. 41, no. 1, ss. 1–28, 2003, argumentert mot hele begrepet om selvbedrag), men en kunne kanskje i det minste mistenke det for, i et slikt tilfelle, å være en slags epistemisk viljesvakhet.
- 23 Clinton s. 805.
- 24 Betingelser 1 til 3 er hentet fra Searle, John: *Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969, s. 66, mens betingelse 4 er fra Borge, Steffen (2007): «Unwarranted Questions and Conversation», *Journal of Pragmatics* vol. 39, no. 10, ss. 1689–1701, s. 1691.
- 25 Searle s. 66.
- 26 Her er et eksempel: La oss si at en venn av deg oppfører seg på en, etter din mening, umoden måte. Du er av den formening at hans adferd burde være forbeholdt folk som er langt yngre enn din venn. I stedet for å fortelle ham dette, bruker du et retorisk spørsmål til å formidle det samme. Du sier «Hvor gammel er egentlig du?»
- 27 I FNs verdenserklæring om menneskerettigheter artikkel 12 står det at «[i]ngen må utsettes for vilkårlig innblanding i privatliv, familie, hjem og korrespondanse, eller for angrep på ære og anseelse. Enhver har rett til lovens beskyttelse mot slik innblanding eller slike angrep».
- 28 Clinton, s. 768, se også s. 779 og s. 786.
- 29 Starrs rapport, som i detalj beskriver alt fra Clintons sigarføring til Lewinskys vurderinger av Clinton som kysser, er lett tilgjengelig på nettet.
- 30 For et divergerende syn, se Wittes, Benjamin: *Starr: A Reassessment*. Yale: Yale University Press 2002.
- 31 Grice [1975] 1991, s. 26.
- 32 Takk til Kjersti Fjørtoft, Annjo Klungervik Greenall, Jussi Haukioja, Ellen Krefting og Margrethe Bruun Vaage for kommentarer og kritikk.